

A HAZAI TÁJGONDOZÁSRA VÁRÓ TÁJAK LEHATÁROLÁSA NEMZETKÖZI MINTÁK ALAPJÁN

ILLYÉS ZSUZSANNA^{1*}, KOLLÁNYI LÁSZLÓ², SZILVÁCSKU ZSOLT², HUBAYNÉ HORVÁTH NÓRA¹,
VALÁNSZKI ISTVÁN², DANCSONÉ FÓRIS EDINA²,

¹Szent István Egyetem Tájépítészeti és Településtervezési Kar Tájvédelmi és Tájrehabilitációs
Tanszék

²Szent István Egyetem Tájépítészeti és Településtervezési Kar Tájtervezési és Területfejlesztési
Tanszék

*e-mail: illyes.zsuzsanna@tajk.szie.hu

Absztrakt

Nemzetközi szinten a tájgondozás évtizedek óta önálló szakmai tevékenység. A tájgondnokok jellemzően értékekben gazdag, sokszínű tájakon, alulról jövő kezdeményezések alapján, de szabályozott intézményi és támogatási keretek között tevékenykednek. A tájgondozás sehol sem fedi le az érintett ország teljes területét, hanem azon térségek számára nyújt szolgáltatást, ahol a tájvédelem a helyi erővel összefogva valósítható meg a legeredményesebben. A tájgondozó szervezetekkel való lefedettség ökológiai és közigazgatási, társadalmi hátterét vizsgálva, tapasztalatokat gyűjtve modelleztük meg a hazai tájgondozási térségeket és szervezeti egységeket. Az államigazgatási és támogatási rendszer, a táji konfliktusok mögött álló társadalmi problémák és az ökológiai adottságok azonban sokban különböznek a vizsgált példáktól, így törekedtünk a tájváltozási folyamatok súlyozott figyelembevételére. A témát időszerűvé teszi a SZIE Tájépítészeti és Településtervezési Karán a Tájgondnok Képzés reménybeli indítása és egy új, tájgondozást szolgáló EU támogatási rendszer tervezett bevezetése is.

Bevezetés

A nemzetközi kitekintés alapján a tájgondnok tevékenysége részben a tájak értékeinek megőrzésére és helyreállítására irányul, másrészt a tájak hasznosításának folyamatában a terhelhetőség és a használói igényeinek összehangolására. A tájgondozás felöleli a tájak esztétikai, funkcionális adottságait és jellegét meghatározó természeti értékek, természeti rendszerek, tájalakítási folyamatok és egyedi tájértékek feltárásától a társadalmi csoportok tájat érintő döntéseiben, a megegyezés folyamatában való aktív közreműködésig terjedő

feladatokat. Tevékenységétől elvárható a fenntarthatóság, az esélyegyenlőség és az együttérzés szempontjainak képviselete.

A Nemzeti Tájstratégia a Tájgondnok Képzéstől a hazai tájak kezelésének operatív feladatainak megalapozását, az ország teljes területén a tájakat komplex gondolkodással történő kezelését várja. Cikkünkben röviden egyfelől szeretnénk áttekinteni, hogy milyen felhatalmazások teszik egyre szélesebb körű és sokrétűbb közfeladattá tájaink helyi védelmét, másrészt melyek azok az indikátorok, amelyek jelzik, hogy egy-egy térség tájgondnokot igényelne (Boller et al. 2013, FM NPTF 2017, INT-12, INT-13).

Módszerek

Összehasonlítva hazánkat három olyan országgal – Ausztriával, Németországgal, Ausztráliával – ahol a tájgondozást alulról építkező, központilag támogató szakértői hálózat szolgálja, megállapítható, hogy a vidéki lakosság, a védett területek és mezőgazdasági művelés alatt álló területek aránya alapján a tájgondnoki hálózat kialakítása nálunk is indokolt lenne a tájak helyi fejlesztésének, gondozásának irányítására, felügyeletére. Írásunkban mind az örökségvédelem, mind a hátrányos helyzet, mind a jelenlévő társadalmi aktivitás irányából vizsgáljuk meg az igényterületeket, majd az érintettség alapján meghatározzuk, hogy mely területeken van legelőtőbb szükség tájgondnokok alkalmazására.

1. táblázat: A vizsgált országok legfontosabb adatainak összehasonlítása

	Magyarország	Ausztria	Németország	Ausztrália
ország	93 000 km ²	83 879 km ²	357 376 km ²	7 617 930 km ²
összterülete	(KSH, 2013)	(INT-05)	(INT-05)	(INT-06)
védett területek aránya	22,6% (2014) (INT-04)	28,4% (2014) (INT-04)	38,5% (2014) (INT-04)	29% (2014) (INT-04)
nemzeti parkok aránya	480 697,9 ha (2013) (INT-01) ~5,2%	238 035 ha (INT-07) ~2,8%	0,6% (2014) (BfN 2016)	7,55%
Natura 2000 területek aránya	1,95 millió Ha (21%) (INT-02)	15% (INT-08)	15,4% (Boller et al., 2013)	-
termőterületek/ mezőgazdasági művelés alatt álló területek	7,4 millió ha (79%), benne 5,3 millió ha mg-i terület (57%) (KSH, 2013)	mg.-i 32,9% (2014) (INT-04)	47,9% (2014) (INT-04)	52,9% (2014) (INT-04)
erdősültség	1,9 millió ha (21%) (KSH, 2013)	46,9% (2014) (INT-04)	32,7% (2014) (INT-04)	16,2% (2014) (INT-04)
népességszám	9 879 000 (KSH, 2014)	8 638 370 (2014) (INT-04)	81 679 770 (2014) (INT-04)	23 789 750 (2014) (INT-04)
vidéki lakosság	29% (2014) (INT-04)	34% (2014) (INT-04)	25% (2014) (INT-04)	11% (2014) (INT-04)

Eredmények

Elsődleges tájgondozási feladat az ökológiai állapot védelme

Hazai tájainkon területi arányát tekintve legnagyobb volumenű feladatkör az értékes természeti területek védelme, ezen belül is a kedvező ökológiai állapot és funkciók fenntartása. Az Európai Unióhoz történő csatlakozást követően kijelölt *Natura 2000 területek* részben magukban foglalják a hazai jogrend alapján védetté nyilvánított területeket. Az egyedi jogszabállyal védett terület az ország területének 9,5 %-ra, 8900 km²-re (INT-9) terjed ki. Ezeken a területeken a védetté nyilvánítás teremt jogi alapot az itt található élő és élettelen természeti értékek hosszú távú megőrzéséhez, melynek megvalósítási eszközrendszerét a területek kezelési tervei tartalmazzák.

A nemzeti park igazgatóságok 6500 km² *országos szinten védett területen* és az önkormányzatok, illetve civil természetvédelmi szervezetek (egyesületek, alapítványok) 431,5 km² *helyi védett területen* végzik természetvédelmi felügyeleti és *kezelési tevékenységet* (INT-09). A közösségek és gazdák által kezelt hazai és közösségi védelmet élvező természeti terület összességében közel 18000 km²-re terjed ki.

A számok tükrében mindenképpen megállapítható, hogy a fajok és élőhelyek tekintetében nagyra értékelt területek állapotának felügyeletéhez és kezelésének irányításához sokkal több, természetvédelmi ismeretekkel felruházott helyi szakemberre lenne szükség.

A természetvédelem eszközrendszere mellett a területi tervezés keretein belül keletkeznek a táj használatára vonatkozó kötelezésekkel járó kijelölések. Ezek egyike az *Országos Ökológiai Hálózat* (OÖH), amely az ország területének 35%-át (33.465 km²) fedi le. A hálózaton belül az ökológiai stabilitás érdekében nem csak az értékes növényzeti örökség minőségének, hanem az élőhelyek megfelelő kapcsolatrendszerének fenntartása is feladat, melyet a megfelelő területhasználatok rögzítésével kell a tervben és végrehajtása során biztosítani. Az ökológiai hálózat magterületét többnyire védett természeti területek tömbszerű foltjai fedik le. A hálózaton belül a védett természeti területek aránya nagyobb, mint 80%. Az egyedi jogszabályi védelemmel nem rendelkező területek jellemzően az ökológiai folyosók és a puffer területek általában helyi szinten sem védettek, sőt helyenként növénytakaróval sem rendelkeznek (nem hiba ez, hiszen csak táplálkozási területként, vagy rehabilitációs szempontok alapján sorolták be őket). Az ökológiai hálózat térszerkezetében jelentős szerepe van a felszíni vízhálózatnak, melynek partjai egyben a rendszer legváltozékonnyabb és egyben legnehezebben kezelhető elemei is, hiszen az inváziós fajok számára is ökológiai folyosóként működnek. A kijelölt ökológiai térszerkezet védelme építéshatósági eljárások során merül fel és gyakran visszaminősítéssel végződik.

A nem védett nagyságrendileg 6500 km² ökológiai hálózathoz tartozó terület állapota szintén helyi kezelési, fejlesztési feladatok felismerésével és ellátásával lenne biztosítható, ezt célzó ösztönző rendszer azonban még nem működik, pedig fontos lenne az ökológiai állapot megfigyelése, az értelmezés közvetítése a civilek számára, illetve a fenntartás szereplőinek motiválása, érdekeltté tétele.

A védett és az ökológiai hálózathoz tartozó területek összemésolásával rajzolódik az ország *magas természeti értékű területeinek felülete és térszerkezete*, amely hazánk területének nagyjából 40%-át fedi le. Ezzel szemben őrslgálati felügyelet csak e területek felén biztosított, míg állami természetvédelmi vagyongezelés mindössze 5%-án zajlik. Az ökológiai hálózat nem védett területeinek felügyelete, azaz a hálózat 20%-nak helyi védelme, fejlesztése szinte teljességgel megoldatlan.

Elsődleges cél a hagyományos és hagyományaiban megújuló gazdálkodás fenntartása

A tájak egyediségei a gazdálkodás tekintetében is önálló jellegű térségeket teremtenek. A legjobb szántóterületeinken létrejött nagyüzemi agrársivatagok kivételével (az ország területének hozzávetőlegesen 25%-a) a többi mezőgazdasági területe a differenciált gazdálkodás jellemző. Az országos szerkezeti tervben meghatározott vegyes területfelhasználású térségek (8000 km²) a tájgondozás szempontjából a sokrétű gazdálkodás menedzsmentjének igényét jelentik. E területek részben magukba foglalják az Érzékeny Természeti Területként (SZIE KI 2002) meghatározott területeket, melyek a természetkímélő gazdálkodási módok megőrzésével szolgálják az élőhelyek védelmét, a biológiai sokféleség fennmaradását, a tájképi és kultúrtörténeti értékek megővását. Az ország 40%-át fedik le nagyjából ezek a területek, melyek részben átfednek a Natura 2000 területekkel. A területek fenntartásához – ahogy a Natura 2000 területek esetében is – agrártámogatás is kapcsolódik, mellyel a hagyományos gazdálkodás, a speciális gazdálkodási rendszer alkalmazása, a rendszabályok, technológiai előírások betartása ösztönözi a gazdákat. A gazdálkodás szakmai támogatására és a támogatások felhasználásnak optimalizálására szerveződött a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat. A megyei képviseletekkel (19 db) országos hálózatot kialakító szervezet célja a vidék társadalmi-gazdasági fejlődése, felzárkóztatása, valamint a támogatási források hatékony felhasználása a fenntartható mezőgazdálkodás érdekében.

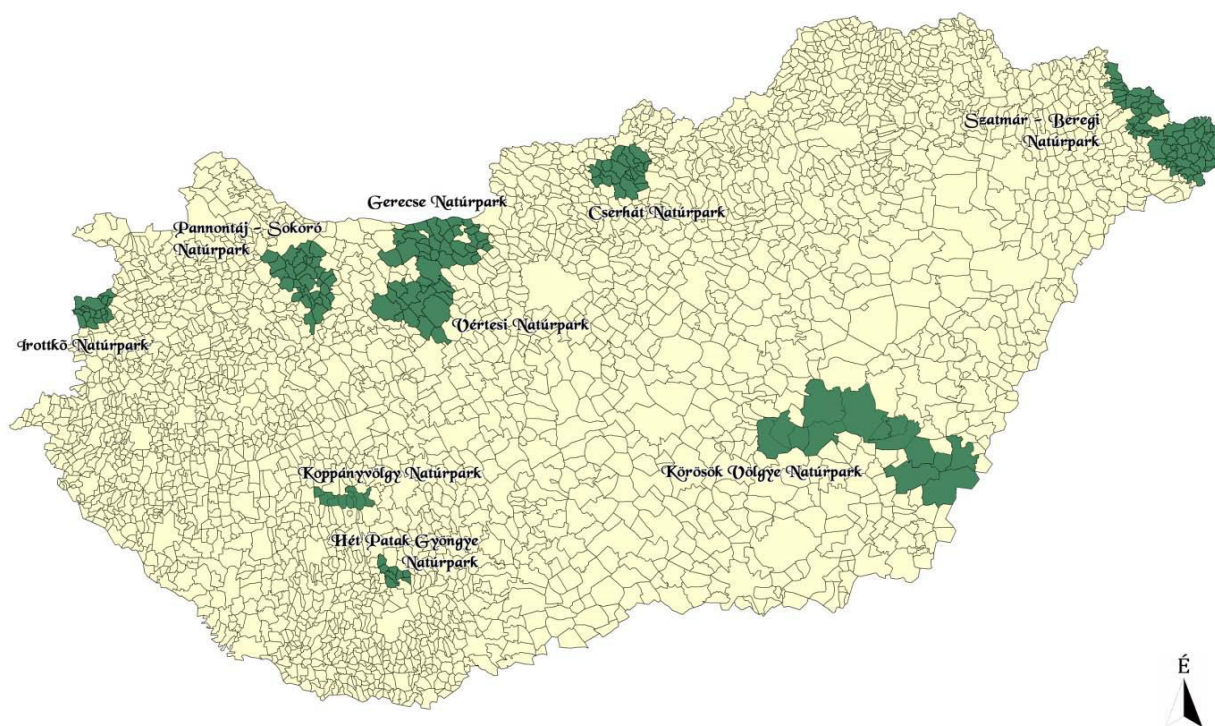
Mivel a mezőgazdasági támogatást élvező területek szinte teljes egészében érintettek örökségvédelmi kérdésekben is, célszerű lenne a meglévő hálózat céljai közé – jelen folyóiratszám másik cikkében bemutatott német példa alapján - a komplex fejlesztéssel foglalkozó tájgondnoki rendszer és a tájgondnokokat összefogó szövetség létrejöttének támogatását is beilleszteni.

Elsődleges cél a jó példák, tapasztalatok továbbadása/átvétele

A tájgondnoki hálózat létrehozása során figyelembe kell venni, hogy több helyen is léteznek olyan kezdeményezések, működnek olyan felkészült személyek, akikre a tájgondnoki feladatok ellátásában már eljáróként tekinthetünk. Ilyen kezdeményezések között találunk gazdálkodói és nemzeti parki együttműködéseket (pl. Szomor Dezső Ökogazdaság), vidékfejlesztési helyi akciócsoportokat (pl. Éltető Balaton-felvidékért Egyesület), különböző natúrparki, tájszintű együttműködéseket a komplex tájgazdálkodás (pl. Vértesi Natúrparkban), turizmus (pl. Írottkö Natúrparkban), tájvédelmi és értékvédelmi (pl. Szatmár-Berek Natúrpark, Cserhát Natúrpark és Zöldút), közösségfejlesztés (pl. Hét Patak Gyöngye

Natúrpark) vagy a szelíd, fenntartható terület- és településfejlesztés (pl. Gerecse Natúrpark), szemléletformálás (pl. Pannontáj-Sokoró Natúrpark, Körösök Völgye Natúrpark, Írottka Natúrpark) témaköreiben. A különböző tájszintű együttműködések, amelyek alapja valamilyen táji szinten megfogalmazódó értékkör, értékrend, azok a területek, amelyeken működő személyek egyben a tájgondnoki hálózat mentori és mintaterületei is egyben.

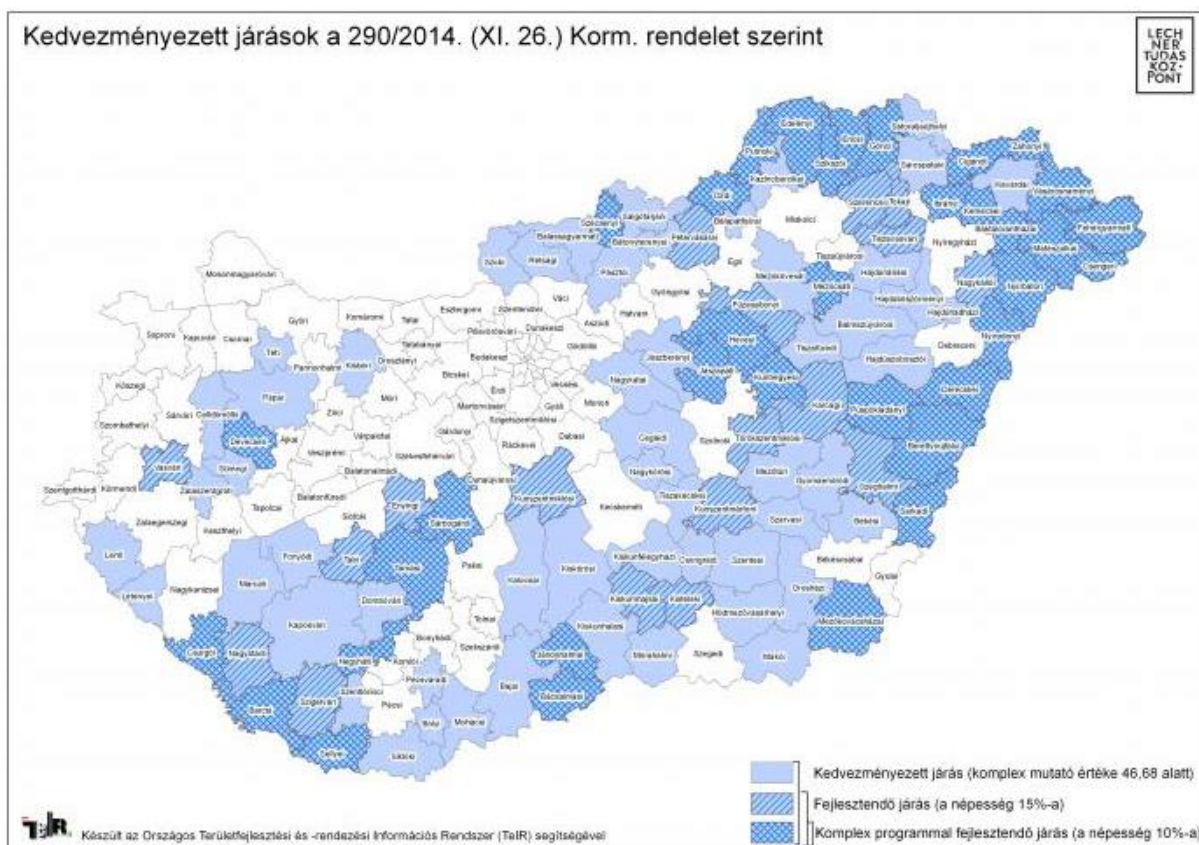
1. ábra: A természetvédelemért felelős miniszter által elismert natúrparkok Magyarországon (2017)

Hozzájárulás a tájak népességmegtartáshoz és a települési környezet javításához

A táj értékeit fenntartó hagyományos gazdálkodás megőrzéséhez a táj népességmegtartó képességének biztosítására is szükség van. Vitathatatlan, hogy a tájak állapotának megőrzése, netán fellendítése hazánk területének 25%-án társul a fogyó és/vagy életlehetőségei tekintetében ellehetetlenülő népesség társadalmi problémáival. A vidéki hátrányos helyzetű és aprófalvas térségek (2. ábra) (INT-10) fejlesztésére és egyben a leszakadó társadalmi csoportok kezelésére, a rendszerváltás óta alakult – igaz folyamatosan megújuló szervezeti felépítésű – jellemzően agrártámogatásokból fenntartott mentor szervezetek, és önszerveződő csoportok száma 700-800 közöttire tehető jelenleg.

Kikerülhetetlen, hogy a tájgondnokok a társadalmi megújításban is szerepet vállaljanak, ezért képzésük részét képezi a közösségi tervezési és kommunikációs ismeretek elsajátítása is.

2. ábra: A kedvezményezett járások a 290/2014. Korm. rendelet szerint (INT-11)

Szintézis

A tájgondozás különböző fókuszterületeinek áttekintése után következnek a feladat szintézise. A fenti feladat típusokhoz rendelt tematikus térképek összemásolásából egy meglehetősen nagy lefedettségű ország térkép rajzolódik ki csupán *az ország 10-12 %-a nem érintett valamilyen speciális tájgondozási feladattal*. Az érintett területeken a feladatok a legkülönbébb kombinációk szerint jelentkeznek, ami felveti a tájgondozási típus/célterületek meghatározásának lehetőségét és igényét is. Az erre vonatkozó kutatásokat a SZIE Tájépítészeti és Településtervezési Kara megkezdte (Valánszki 2015). A kutatások alapján a jelenlegi járásoknál kisebb területű térségeken rajzolódott ki a feladatokban, célokban együtttervezhető homogenitás. Ez a szám – pillanatnyilag kísérleti eredmény – jól összecseng az idők során kialakult, 700-1000 db helyi fejlesztést felvállaló központtal, illetve azzal a tapasztalattal, hogy 3-5 db település közös fejlesztése sikeres helyi szinten általában (Tmkö 2015). A SZIE Tájépítészeti és Településtervezési kara kidolgozta Tájgondnok Szakirányú Képzés tematikáját, melyben figyelembe vette a tájak gondozásának tematikus és területei igényeit, valamint azt a sajátosságot, hogy a tájak fejlesztése Magyarországon nem választható el az ott élők társadalmi felzárkóztatásától, közösségi fejlesztésétől.

Összegzés

A XXI. század elejére a tájakkal kapcsolatos ismeretkörök az egyediség, a természeti, a kulturális értékek és a vonzerő megállapításán túl az időben, térben és minőségében változó növénytakaróról és térszerkezetről alkotott tudással, valamint ökológiai funkciók meghatározásával bővültek. A tájvédelmi feladatkörök a bővülő ismeretköröknek megfelelően folyamatosan gazdagodtak és komplexebbé váltak, hiszen ma a tájra, mint identitással és saját sors történettel rendelkező, de sok tekintetben sérült, ugyanakkor fejleszthető szerveződésre tekintünk.

A területi tervezés, az örökség- és tájvédelem napjainkra a tájak használatát korlátozó, keretek közé foglaló védelmi, támogatási rendszert alkotott, mind jogi, mind területi értelemben. A tudást alkalmazó, a feltételrendszert értő és a terveket megvalósító helyi szakember azonban, mint szakma, és mint megvalósító foglalkoztatott is hiányzik rendszerből.

A SZIE által indítandó tájgondnok képzés a következő tájvédelmi problémakörökre fókuszál:

- *A tájak ökológiai állapotának védelme*
- *A kulturális örökség védelme*
- *A hagyományos és hagyományaiban megújuló gazdálkodás fenntartása*
- *Hozzájárulás a tájak népességmegtartáshoz és a települési környezet javításához*
- *A tájak rehabilitációja, zavaró, romboló hatások mérséklése*

A tájgondnokok a tájakról a kultúráról, a gazdálkodásról és a közösségekről szerzett tudásuk alapján a térségek, települések aktuális táj és értékvédelmi problémáinak helyi kezelői lehetnek, lesznek. A táj az ott élő közösség „alkotása”, ezért a tájgondnokok képzésében fontos szerepet kap közösségi folyamatok ismerete és irányításának, a tájismeret helyi átadásának képessége.

Irodalomjegyzék

- Boller, F., Elsher, T., Erinc, M., Ulbrich, S. (2013). Strategien zur Landschaftspflege. Naturschutz und Landschaftsplanung 45 (10-11): 322-326.
- Bundesamt für Naturschutz (BfN) (2016). Daten zur Natur 2016. [https://www.bfn.de/fileadmin/BfN/daten_fakten/Downloads/Daten_zur_Natur_2016_BfN.pdf]
- Földművelésügyi Minisztérium Nemzeti Parki és Tájvédelmi Főosztály (FM NPTF) (2017). Nemzeti Tájstratégia 2017-2026. Földművelésügyi Minisztérium, Budapest, 85 p.
- KSH (2013). Az ország területének 79 százaléka termőterület Magyarországon, 2014. július [<http://www.piackutatasok.hu/2014/08/ksh-az-orszag-teruletenek-79-szazaleka.html>]
- KSH (2014). Magyarország, 2013. [<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2013.pdf>]
- INT-01: <http://www.termeszetvedelem.hu/vedett-termeszeti-teruletek-2013-december>
- INT-02: <http://www.natura.2000.hu/hu/node/249>
- INT-03: http://mtvsz.blog.hu/2014/04/23/foldunk_allapota_a_fold_napja
- INT-04: <http://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.AGRI.ZS>

- INT-05. http://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/germany_hu
- INT-06. [https://hu.wikipedia.org/wiki/Ausztr%C3%A1lia_\(orsz%C3%A1g\)#Nemzeti_parkjai](https://hu.wikipedia.org/wiki/Ausztr%C3%A1lia_(orsz%C3%A1g)#Nemzeti_parkjai)
- INT-07. <http://www.nationalparksaustria.at/en/pages/nationalparks.aspx>
- INT-08. <http://www.umweltbundesamt.at/umweltsituation/naturschutz/sg/n2000/>
- INT-09. <http://www.termeszetvedelem.hu/vedett-terulet-kereso> 2015.11.25
- INT-10. http://www.terport.hu/webfm_send/3154 2017. április 5.
- INT-11. http://www.terport.hu/sites/default/files/imagecache/tematikusfull/kedvezmenyezett_jaras_2015_0.jpg 2017. április 4.
- INT-12. <http://real.mtak.hu/38257> 2017. április 8.
- INT-13. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/30268> 2017. április 7.
- Szent István Egyetem Környezetgazdálkodási Intézet (SZIE KI) (2002). Érzékeny természeti területek. KvVM Természetvédelmi Hivatal, Budapest
- Tájgondnok műhelybeszélgetésről készült összefoglaló (Tmkö) 2015. 12. 10., kézirat. BCE Tájépítészeti és Településtervezési Kar, Budapest.
- Valánszki I. (2015): Vidéki térségek fejlesztését szolgáló indikátorrendszer kidolgozása. Doktori értekezés. Szent István Egyetem Tájépítészeti és településtervezési Kar, Budapest.

